

Tørvehuse i Thy

Om at udgrave middelalderlige landbebyggelser med kulturlag

Charlotte Boje Andersen og Anne-Louise Haack Olsen, Museet for Thy og Vester Hanherred

I de senere år er der i Nordvestjylland undersøgt adskillige huse med tørvebyggede vægge fra middelalderen. Husene har et stort potentiale, når det gælder belysning af byggeskik og hverdagsliv i middelalderens landbebyggelse. Bevaringsgraden og iagttagelsesforholdene er dog meget forskellig, selv inden for det enkelte hus, og undersøgelserne er både tidskrævende og kostbare. I artiklen fortæller Charlotte Boje Andersen og Anne-Louise Haack Olsen fra Museet for Thy og Vester Hanherred om erfaringer med udgravninger af tørvevægshuse og diskuterer fordele og ulemper ved anlæg i kulturlag.

I de seneste ca. 20 år er der dukket adskillige tørvevægshuse fra middelalderen op i Thy og det øvrige Nordvestjylland, samt i et enkelt tilfælde ved Tårnby på Sjælland (Svart Kristiansen red. 2005, Henningsen 2000).

De første tørvebyggede huse fra middelalderen i Danmark blev undersøgt af Aksel Steensberg allerede i 1940'erne ved Nødskov Hede i nærheden af Lemvig (Steensberg 1952:264), og i de følgende årtier gjorde man ikke lignende fund. Husene fremstod derfor som et isoleret fænomen i det

danske materiale og blev opfattet som temporære boliger for fattige hyrder (Liebgott 1989:28). Nu kan tørvevægshuse imidlertid betragtes som en ganske normal hustype i den middelalderlige landbebyggelse i Nordvestjylland. I Thy kendes de fra mindst 10 lokaliteter med en topografisk beliggenhed, der spænder fra Limfjordskysten i øst over morænebakkerne i det indre af landet til den yderste, forblæste del af Jyllands skulder ved Hanstholm i nordvest. De udgravede tørvevægshuse dateres i Thy til 1100- og 1200-tallet.

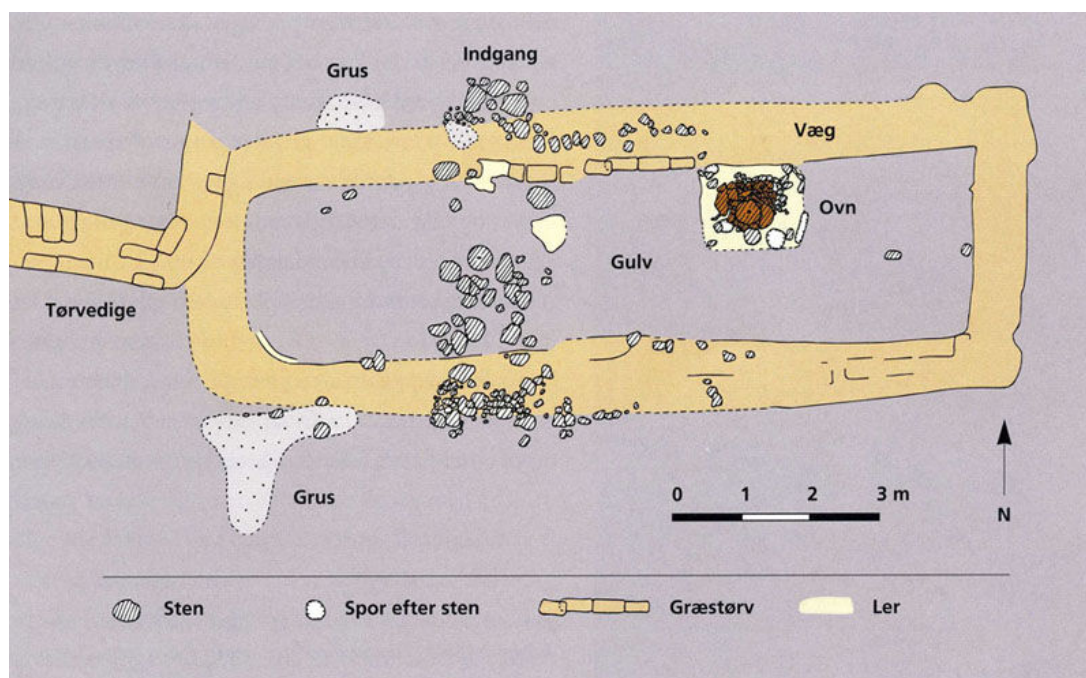

Fig. 1: Tørvehuse udgravet ved Tinggård, Sjørring i Thy. Huset er C^{14} dateret til 1155 – 1220 AD. Efter Anne-Louise Haack Olsen 2000 s. 157.

Tørvebyggede huse er en velkendt anlægstype fra Thy's oldtid. Siden Nationalmuseet i 1920'erne og 1930'erne udgravede de kendte huse i jernalderbyhøjen ved Ginderup i Sydthy har der været undersøgt talrige huse fra ældre jernalder med tørvebyggede vægge i kulturlag. Det ville være oplagt at se en direkte linje fra ældre jernalders tørvehuse til middelalderens, begrundet med beliggenheden i et afsides, træfattigt og meget forblæst område. Selvfølgelig er tørvebygningsteknikken imidlertid helt forskellig i de to perioder, og tørvevægge ser ikke ud til at have været benyttet i dette område i yngre jernalder og vikingetid, hvor husene udelukkende er træbyggede. Indtil videre må vi opfatte tørvehusene fra henholdsvis ældre jernalder og middelalder som to adskilte fænomener. Det forhindrer dog ikke, at de erfaringer og undersøgelsesmetoder, der er udviklet

gennem de mange års udgravning af jernalderhuse, også kan komme til nytte i middelalderudgravningerne.

Middelalderens tørvevægshuse

Sammenlignet med jernalderhusene, der typisk måler ca. 5 x 15 m indvendigt, er middelalderens tørvevægshuse ret små, kun 3-4 m brede og 11 – 17 m lange (fig. 1). Taget bæres af en række midtsuler, og væggene er opbygget af firkantede græstørv, ofte ca. 30 x 50 cm lange. Tørvevæggene er anlagt på overfladen, og væggene har en tykkelse på 70-100 cm. I heldige tilfælde, hvor der f.eks. er fulgt undergrundsmateriale med, da tørven blev gravet, (fig. 2), kan man skelne de enkelte tørv og se at de af og til er lagt i en slags forbandt, hvor retningen ændres fra det ene skifte i væggen til det næste.

Fig. 2: Græstørvsvæg, hvor de enkelte tørv kan skelnes. I billedets nederste venstre hjørne ses en del af en ovn, der ligger op til væggen. Tinggård, Sjørring i Thy. Foto: Museet for Thy og Vester Hanherred.

De bevarede strukturer giver sammen med fundene et ganske godt indtryk af et beboelseshus, dets indretning og brug. Nogle huse er opdelt af en tørvebygget skillevæg i et beboelsesrum med en lerklinet ovn og et rum uden permanent opvarmning. Gulvet kan være delvis lerstampet, især i nærheden af ovnen, og består ellers af trækulblandet

fyldt med lerpletter. Som regel er der to modstillede indgange, evt. med en stenlagt passage imellem. I husene findes genstande fra dagligdagen – tenvægte og hvæssesten er almindelige, ligesom keramik. Der kan også findes metalgenstande, f.eks. knive, fiskekroge og i et enkelt, heldigt tilfælde 3 sølvmonter.

Bevaringsforhold

De bevaringsforhold, som betinger dette fundbillede, skyldes efter alt at dømme flittige bønder i 16-1700 tallet. For at strække den kostbare gødning, blandede de den op med materiale fra gamle, nedbrudte tørvediger o. lign. og kørte det hele ud på marken. Derved blev der omkring de gamle middelalderlandsbyer skabt et usædvanligt tykt muldlag som har beskyttet resterne af middelalderhusene mod de moderne landbrugsredskaber. Helt er husene dog ikke gået fri. Allerede i middelalderen er flere af dem blevet overpløjet, før de dækkende muldlag er opbygget.

Bevaringsforholdene kan være meget forskellige inden for det samme hus, og det er usædvanligt at finde et helt, velbevaret og velafgrænset hus med begge gavle intakte. En tørvevæg, der står tydeligt i den ene ende med 3 skifter tørv over hinanden (fig. 3), kan få meter derfra være helt usynlig, og hvis gulvlaget samtidig skifter fra lergulv og trækulholdigt smudslag til jordgulv, kan husets gavle være umulig at følge. Disse forhold gør udgravning af husene ekstremt arbejdskrævende, idet en meget stor del af arbejdet forgår som fladeafrensning med graveske.

Fig. 3: Snit af græstørsvæg, bevaret i 3 skifter over hinanden. Tinggård, Sjørring i Thy.

Foto: Museet for Thy og Vester Hanherred.

Repræsentativitet

Ifølge sagens natur er det i kulturlaget lettest at identificere de rum, hvor der indgår ler i konstruktionen – som ovnkappe, ildstedsunderlag, gulv, vægkant eller blot som undergrundsmateriale i lerede tørv. Dette giver et repræsentativitetsproblem, idet langt den største del af de identificerede

huse ikke overraskende er beboelseshuse med ovn, mens tydelige økonomibygninger mangler. De gemmer sig antagelig bag registrerede fragmenter af tørvevægge uden tydelige gulvlag eller ikke-tolkbare ansamlinger af tørv, der f.eks. kan være resterne af et lille, sammenstyrtet udhus. Endelig kan sporene være helt udslettet som følge af manglende kontrast mellem materialet i tørvevæggene og de omgivende muldlag.

Kun i ét tilfælde er fundet, hvad der tolkes som en egentlig økonomibygning: Et nedbrændt hus på 4,3 x 13,5 m, uden gulvlag, uden ovn og stort set uden fund. Kun den ene langvæg i huset kunne erkendes som en tørvevæg, og havde huset ikke været brændt, var det næppe blevet erkendt som sådant.

Konsekvensen af dette forhold er, at vi ikke får kendskab til hele gårdsenheder i materialet.

Potentialet

Tørvevægshusene i kulturlag rummer som omtalt ovenfor en række begrænsninger af kildemæssig og metodisk art, men har også et stort potentiale.

Trods begrænsningerne giver disse huse nogle muligheder, som ikke findes ved huse overleveret som stolpehuller i undergrund. Vi kan studere byggeteknikken i væggene, vi har indretningsdetaljer som gulve, ovne, stenlægninger, indikationer af vægbænke og fund af genstande, der med en høj grad af sandsynlighed kan knyttes til husets funktionstid. Analyser af makrofossiler fra gulvlag fortæller om det brændsel, man benyttede, om afgrøderne på marken og ukrudtsfloraen i området m.m.

Områderne mellem husene rummer elementer af infrastrukturen, der normalt ikke er bevaret i landbebyggelser: Ralbelagte stier og veje, fragmenter af tørvebyggede diger, ”gårdspladser” uden for husene belagt med sten, grus og ral, samt ikke at forglemme et indimellem anseligt antal fund fra kulturlaget af tabte eller kasserede genstande, bl.a. en del metalgenstande fundet med detektor.

Landbebyggelser med huse i kulturlag giver desuden langt bedre mulighed for at anstille

sammenligninger mellem bebyggelsen på landet og i byerne, hvor der er tykke sektioner af kulturlag.

Detaljer versus overblik

Sammenlignet med de store stolpehulspadser får vi på kulturlagspladserne belyst huset og de umiddelbare omgivelser i et nærbillede, der fortæller om den daglige tilværelse i detaljeret form. Overfor dette giver undersøgelserne af store lokaliteter med anlæg i undergrund et mere overordnet overblik over bebyggelsesstrukturen, husenes placering og i heldige tilfælde tofternes udstrækning. Dette kan ses som et komplementært forhold, men udgør også et problem, idet det er vanskeligt at relatere oplysningerne fra de to typer af undersøgelser til hinanden (Svart Kristiansen 2003:15.)

Der er behov for lokaliteter, der har begge typer data, men de er fåtallige og rummer i sig selv problemer, især af økonomisk art, idet det er meget kostbart at undersøge arealer med kulturlag over flere hektar.

Undersøgelsen ved Tinggård i Thy

Siden 1995 er der ved Tinggård i udkanten af den lille by Sjørring i Thy fundet bebyggelsesspor fra ældre middelalder over et flere ha stort område, der er uberørt af senere bebyggelse. Området er undersøgt gennem flere udgravningskampagner i takt med anlægsarbejder og byggemodning. Store dele af arealet har kulturlag og dækkende muldlag på mellem 0,5 og 1 m's tykkelse. Her er fundet rester af 10 tørvebyggede huse fra ældre middelalder samt flere huse med stolpevægge fra samme tid. Desuden er der fundet 3 stolpebyggede huse fra slutningen af vikingetiden. På lokaliteten er endvidere undersøgt håndværksgruber, skelgrøfter, rester af tørvebyggede diger, ral- og gruslagte stier, veje m.m. (Olsen 2005).

En totalafdækning af hele området til undergrund har ikke været mulig, dels på grund af rent praktiske og økonomiske begrænsninger, dels fordi undersøgelserne var betinget af, hvor der skulle foretages anlægsarbejde. I alt er gennem årene afdækket ca. 1,8 ha, med sammenhængende flader på op til 4000 m², hvilket til en vis grad gav mulighed for at opnå såvel overblikket fra de afdækkede flader som de meget detaljerede resultater fra husene i kulturlaget. Hovedvægten har dog været lagt på undersøgelsen af husene i kulturlag, og da de er ekstremt arbejdskrævende, har det af og til været nødvendigt at

prioritere mellem afklaringen af detaljer i huset og lokaliseringen af anlæg i niveauet under huset. Prioriteringer er da som regel faldet ud til ugunst for anlæggene i undergrund. Trods dette er det muligt at følge nogle toftegrænser og påvise både tørvevægshuse og stolpehuse af typer som på andre, samtidige pladser.

Udgravningsstrategi

Udgravningsstrategien ved Tinggård er i høj grad lagt an på maskinel afgravning af muldlaget under konstant overvågning, og registreringen af anlæg beror på den visuelle genkendelse under afgravningen. Her skal tages hurtige beslutninger, og erfaring med lignende anlæg er vigtig. Der anvendes kun i ringe grad gennemgående hovedbalke i felterne, da de har tendens til at forstyrre overblikket og gøre det meget svært at overskue en hustomt, men siderne i søgegrøfterne anvendes til belysning af den overordnede stratigrafi. Der ligger sjældent mere end ét eller to middelalderhuse over hinanden på denne lokalitet, da bebyggelsen ret hurtigt har trukket sig sammen igen inden for den nuværende landsby. Dette er en fordel i og med, at husene fremtræder uforstyrrede af senere anlæg, men til gengæld mister man muligheden for at se stratigrafiske relationer mellem husene. Tørvevægshusene bliver dermed undersøgt som enkeltanlæg, der kun i begrænset omfang kan relateres til hele gårdsenheder.

Når selve husets afgrænsning eller i hvert fald bredde og orientering er bestemt, anlægges normalt en lokal korsbalk orienteret efter huset. Dette kan også give problemer, da husene er så smalle at der ikke bliver meget plads tilbage, og der er en risiko for, at balkene kan være sammenfaldende med f.eks. skillevægge eller andre konstruktionsdetaljer. Erfaringen er dog, at balkene er vigtige for at kunne holde rede på stratigrafien og sikre dokumentation af eventuelle tørveskifter i væggen og faser i gulvet. Udgravningen foregår stratigrafisk og forholdsvis minutøst med graveske. Der er ikke indtil nu anvendt egentlig single context metode ved udgravningerne i Thy.

Der udtages lagprøver til flotering af gulvlag og anlæg med henblik på makrofossilanalyse. Der er ikke systematisk vandsoldet lag i udgravningen, men grovfraktionerne fra de mange floterede prøver

har ikke resulteret i fiskeknogler, glasperler eller lignende.

Naturvidenskabelige undersøgelser

Husrester i kulturlag giver mulighed for mange typer naturvidenskabelige undersøgelser, afhængigt af de aktuelle forhold på den enkelte lokalitet. Her er det vigtigt at overveje, om der er særlige forhold, der gør sig gældende: Hvor velbevaret er anlægget og dets omgivelser? Har huset været anvendt kortvarigt eller gennem en årrække? Er der særlige omstændigheder, der betinger ekstra gode bevaringsforhold, f.eks. våde aflejringer, kridtgulve, gødningslag, eller er huset brændt ned?

Det er vigtigt, at de ikke ubegrænsede ressourcer anvendes med omtanke. Det bedste vil være en "brain-storm" med specialister inden for forskellige områder på selve stedet, hvilket nok ikke er realistisk, undtagen i specielle tilfælde. Afvejningen af, hvilke metoder man vil tage i brug, må som regel ske løbende under udgravningsforløbet, hvor det dog i visse tilfælde er muligt at indsende en mindre prøve til en specialist og få en vurdering af, om der er udsigt til resultater ved en systematisk udtagning af et større antal prøver.

Litteratur

Henningsen, H. 2000
Middelalder i Fjand.
Kuml 2000, s. 151-198

Liebgott, N-K. 1989
Dansk middelalderarkæologi.
København

Olsen, Anne-Louise H. 2000
Det skjulte Sjælland.
I Hvass, S. og Det Arkæologiske Nævn (red):
Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen
Festskrift til dronning Margrethe II.
Det kongelige nordiske Oldskriftselskab og Jysk
Arkæologisk Selskab, 2000.

Generelle anbefalinger

Det er vigtigt at sørge for, at der er god plads på budgettet ved undersøgelser af bebyggelser i kulturlag. Det kan være meget svært at vurdere objektets virkelige potentiale på baggrund af en forundersøgelse. Et tyndt trækulslag med lerpletter og lidt spredte sten i en søgegrøft kan vise sig at være gulvet i et hus, hvis vægge står tydeligt blot et par meter væk. Endvidere kan søgegrøfterne i mange tilfælde ikke graves til bund for ikke at ødelægge aflejringerne, og man ved derfor ikke, hvad der kan ligge længere nede.

Det er derfor vigtigt, at der er vide rammer i budgettet med plads til at tilgodese både detalje og overblik, og til at udnytte det naturvidenskabelige potentiale i materialet.

Sidst, men ikke mindst er det vigtigt, at resultaterne af undersøgelsen bearbejdes og publiceres. I Thy arbejder vi henimod en samlet publicering af de seneste års mange undersøgte tørvevægshuse i museets område.

Steensberg, A. 1952
Bondegårde og Vandmøller i Danmark gennem 2000 år.
København.

Svart Kristiansen, M. 2003
Middelalderens bygninger, landsbyer og agersystemer.
Bol og By 2003. s.9-29

Svart Kristiansen, M. red. 2005
Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år.
Jysk Arkæologisk Selskab.